

Geleneksel Türk Dini'ndeki 'Ana / Dişil Ruhlar'a Mitolojik Açıdan Bakış

MEHMET ALPARSLAN KÜÇÜK*

Özet: Her şeyin bir ruhu/iyesi olduğu inancı, Geleneksel Türk Dini'nde ortak bir inançtır. Bu inanç çerçevesinde de Türklerde Yer-Sub, atalar ve ölüm kültü gibi çeşitli kültürler oluşmuştur. Geleneksel Türk Dini'ne mensup Türkler'in ruh anlayışında düalizm görülmekte ve bu düalizm (iyi-kötü savaşı) mitolojide de yer almaktadır. İyi-Kötü şeklinde tasavvur edilen ruhlar, dişil/ana ve erkeksi/ata biçiminde de tasvir edilmişlerdir. Ata ruhlar, yaratıcı ve savaşçı ruhlar olarak tezahür edilirken, Dişil ruhlar ise genel olarak üreme/çoğalma ve koruyucu gibi özellikleri ile özdeşleşmişlerdir. Ayrıca bu ruhlar görünmeksizin değişkenlik kabiliyetiyle mekân ve zamanda kılık değiştirerek dolaşabilme özelliğine de sahiptirler. Makalemizde dişil ruhlar ve onların mitolojik özellikleri konu edilmiştir. Bu bağlamda Geleneksel Türk Dini, mit ve ruh kavramlarının analizi yapılmış ve Geleneksel Türk Dini'nde ruh anlayışı genel ve kısa biçimde irdelenmiştir. Ardından Türk Mitolojisindeki dişil ruhlar konu edilmiş ve özelliklerinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Türk dini, ruh, mit-mitoloji, dişil ruhlar.

* Y. Doç.Dr. | Gazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü

Mythological View to 'Feminine Spirits' in Traditional Turkish Religion

MEHMET ALPARSLAN KÜÇÜK

Abstract: The belief that everything has a soul, a common belief is the traditional religion of Turk. Turks Location-Sub, cults such as the cult of ancestors, and the death has occurred. The Turks have mental concept of dualism and this dualism (the battle of good and evil) is in mythology. Spirits are in the form of male and female of good and bad. Ancestral spirits, creative and warrior spirits. Female spirits are souls such as proliferation and protective. In this article described the female spirits and its mythical features. Traditional Turkish Religion, Myth and Spirit of concepts were examined. Mental understanding of the traditional religion of the Turkish public and discussed briefly. Then, the features described and discussed Turkish Mythology female spirits. In the conclusion the article was made an overall assessment.

Keywords: Traditional Turkish religion, spirit, mythology, feminine spirits.

Giriş

Geleneksel Türk Dininde her şeyin bir ruhu/iyesi olduğuna inanılmaktadır. Bu bağlamda kır ruhu, orman ruhu¹, ev ruhu ve yer ruhu gibi çok sayıda ruhlardan oluşan ruh anlayışı, Geleneksel Türk Dininde ortak bir anlayıştır. Geleneksel Türk Dinine mensup Türklerin ruh anlayışında, bir düalizm sözkonusu olup; bu düalizm, gerek dinî anlayış ve uygulamalar gerekse mitolojide iyiler ve kötüler savaşı şeklinde vuku bulmaktadır. Ancak Geleneksel Türk Dininde ruhlar, sadece iyi ve kötü şeklinde değil; dişil/ana ve eril/ata biçiminde de tasvir edilmektedir. Ata ruhlar, yaratıcı ve savaşçı ruhlar olarak tezahür ederken, dişil/ana ruhlar ise genel olarak üreme/çoğalma ve koruyucu gibi özellikleri ile özdeşleşmişlerdir. Bu bağlamda konunun sınırlandırılması gerektiğinden makalemizde dişil ruhlar ve onların mitolojik özellikleri konu edilmiştir. Dolayısıyla bu başlık altında söz konusu kavramların açıklanmasına yer verilmiştir.

1. Geleneksel Türk Dini, Mit ve Ruh Kavramlarına Genel Bakış

Geleneksel Türk Dinine² mensup olan Türklerdeki ruh anlayışını mitolojik açıdan tahlil edebilmek için öncelikli olarak “Geleneksel Türk Dini”, “Mitoloji” ve “Ruh/İye” kavramlarını açıklamak gerekmektedir.

1.1. Geleneksel Türk Dini

Türkler tarihî süreçte, İslâm'ı kabul etmeden önce, Yahudilik, Zerdüştilik, Budizm, Maniheizm ve Hıristiyanlık gibi çeşitli dinler ile muhatap olmuşlardır. Bu dinlerden bazılarını kabul eden Türk boyları³

¹ Türk mitolojisinde orman, kötülük ve karmaşanın sembolü olarak görülmektedir. Bu nedenle Orman, kötü ruhların mekânı olarak değerlendirilmektedir. Tanrı'nın teklifini sembolize eden Tek/Yalnız ağaç düşüncesinin aksine orman, kutlu kahramanların mitolojik şifreleri çözerek kötü ruhlar ile mücadele etmek zorunda kaldığı mekânlar olarak algılanmaktadır. Pervin Ergun, “Türk Kültüründe Orman ve Ruhlar Kültü”, *Millî Folklor*, 2010, 87, s. 113.

² Makalemizde Geleneksel Türk Dini adı ile bu sistemi benimseyen Altay, Sibirya Türkleri ve diğer Türkler/Türk boyları kastedilmiştir. Bu bağlamda makale içerisinde bu Türkler veya Türk boyları ayrı ayrı ifadeler biçiminde belirtilmemiş hepsine genel olarak Gelenek Türk Dinine mensup olanlar şeklinde atıfta bulunulmuştur.

³ Geleneksel Türk Dini inancını yaşatan Altay-Sibirya Türkleri (Yakutlar, Tuvalar, Hakaslar, Şorlar, Altaylar) ve İslâm'ı din olarak benimseyenler dışında Yahudiliği ve

da olmuştur. Ancak bu kabul edilme, Türklerin geneli için söz konusu olmamış; bir boy veya çok az bir grup ile sınırlı kalmıştır. Çünkü Türkler, İslâm dışında, temasa geldikleri evrensel dinlerin hiçbirisini, kendi inanç ve kültürleri ile bağdaştıramamıştır. Bundan dolayı İslâm'a kadar, bütün Türk boylarının kendi “özel dinleri” dışında karar kaldıkları bir dinleri olmamıştır. Bu durum/hassasiyet, bazı tartışmaları da beraberinde getirmiş ve Türklerin dinleri için Naturizm, Toyonizm, Totemizm ve çoğunluğun kabul ettiği Şamanizm gibi isimler verilmiştir⁴. Ancak değerli bilim adamı ve Türkiye’de ilk Dinler Tarihi Profesörü olan, Türk Dininin Gök Tanrı/Tek Tanrı Dini olduğunu savunan Merhum Hikmet Tanyu başta olmak üzere Dinler Tarihçileri, Şaman kelimesine dayanılarak Türklerin dinini Şamanizm olarak nitelendirmenin ve Şamanizm’e “Türklerin Dini” demenin yanlış olduğunu kabul etmişlerdir/etmektedirler. Ayrıca Şaman kelimesinin Türklere yabancı olduğu, Türklerin Şamanizm gibi bir dinlerinin olmadığı ve böyle bir adlandırmanın da yanlışlığı ortaya konulmuştur. Zaten Şamanizm ne kendine özgü bir din, ne de büyü’nün bir şeklidir. Her iki alanı da ilgilendiren çeşitli din ve dünya görüşlerini birleştiren bir inanç ve bir tekniktir. Bu bağlamda makalemizde “Geleneksel Türk Dini” kavramı ile Türklerin Müslüman olmadan önce kendilerine özgü dinî inanışları, “özel dinleri” kastedilmektedir⁵.

Hıristiyanlığı benimseyenler de bulunmaktadır. Bunlardan Gagauzlar, 300-350 bin civarındadır ve Hıristiyandır. Diğer Hıristiyan gruplardan farklı inanç ve ibadetlere sahip olan Gagauzlar'ın Kutsal Kitapları Türkçe'dir ve onlar eski Türk inanış ve kültürünü devam ettirmektedir. Hatta bu inanış/kültürü Hıristiyanlığa hâkim kılmaktadır. Bkz. Harun Güngör-Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri*, Ankara 1991, ss. 1-15. Gagauzlar'dan başka, XVI. Yüzyılda Rus hâkimiyetine girmiş ve Rus Ortodoks Misyonerleri kanalı ile Hıristiyanlaştırılmış Çuvaşlar vardır. Nüfusları bir milyondan fazla olan Çuvaşlar da, Gagauzlar gibi, Türk kültürüne ait bazı özellikler ile İslâm'a ait bazı terimleri yaşatmaktadır. Onlarda Hıristiyanlık yüzeysel kalmış ve "Geleneksel Türk Dini İnanışları" canlılığını korumuştur. Bkz. Durmuş Arık, *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Ankara 2005, ss. 5-25. Ayrıca Yahudiliği benimsemiş olan Hazar ve Karay Türkleri mevcuttur. Bunlar da sadece Tevrat ile amel etmekte, Talmud'u kabul etmemekte, kendilerini Yahudiler dışında görmekte ve Türk olduklarını vurgulamaktadır. Bkz. Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara 1993, ss. 110-185.

⁴ Bkz. Jean-Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1999, s. 28.

⁵ Hikmet Tanyu, *İslâmluktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 6; Harun Güngör, “Geleneksel Türk Dininden Anadolu’ya Taşınanlar”, *Yaşayan Eski Türk İnanışları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, Ankara 2007, s. 1-3; Abdurrahman Küçük-Günay Tümer-Mehmet Alparslan Küçük, *Din-*

Günümüzde Türklerin tek Tanrı esasına dayanan ve “Gök Tengri/Gök Tanrı Dini” olarak adlandırılabilir dinî inanışları mevcuttur. Batılı ve Doğulu Din Bilimcileri, yaptıkları araştırmalarda; İslâm'dan önce yeryüzünde İslâm'ın önerdiği tek Tanrı anlayışına uygun Tanrı anlayışını yaşatan milletin Türkler olduğu ortaya konulmuştur. Zaten İslâm ile karşılaşınca Türklerin tamamına yakınının İslâm'ı din olarak kabul etmesi ve İslâm dışındaki dinlerden herhangi birinin genel kabul görmemesi Türklerin sahip oldukları inançların etkisi ile açıklanabilmektedir.

İslâm Dini ile karşılaştıklarında Türklerin tamamına yakını İslâm'ı toptan ve gönülden benimsemiştir. Günümüzde, dünyada mevcut bütün Türk boylarının % 98'inin dini haline gelmiş olan İslâm'ın bu şekilde kabulü; Türklerin Tek Tanrılı bir inancı devam ettirmelerine ve Geleneksel Türk Dini ile İslâm arasında büyük benzerliklerin olmasına bağlanmıştır. Çünkü Türkler, eski çağlardan beri “Gök Tanrı”/“Tek Tanrı” inancını devam ettirmiş ve bu inanışlar onların hayatlarında etkili olmuştur. Nitekim Mengü Han'ın, din adamlarını huzurunda münakaşaya çağırdığında onlara, “Biz sadece tek Tanrı'nın varlığına, onun sayesinde yaşadığımız ve onun emri ile öldüğümüze inanıyoruz” demesi de Türkler'deki tek Tanrı inancının bir göstergesidir. Bunun yanında bütün Türk boyları arasında “Gök Tanrı” inancının bulunduğu ve bu “Yüce Tanrı İnancı”ni diğer milletlere göre en iyi Türklerin muhafaza ettirdiğini belirten M. Eliade, Mengü Han'ın Fransa Kralı'na gönderdiği bir mektupta “İman Formülü”nü şöyle belirttiğini kaydederek “Ebedî Tanrı'nın emri şudur: Gökte ancak sadece bir Tanrı var ve yeryüzünde de sadece bir efendi, Tanrı'nın oğlu Cengiz Han olacaktır.” bu düşünceyi teyit etmiştir.

1.2. *Mit*

Yunanca “**mithos**”dan gelen mit kelime olarak; kaynaklarda saklanmış bir “**sır**” anlamına gelmektedir. Terim olarak mit; geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücünün etkisi ile şekil değiştiren, Tanrıların/Tanrıçaların, kahramanların, evrenin veya insanın oluşumu-

ler Taribi, Ankara 2010, s. 113. Ayrıca diğer dinler açısından Şamanizm ile ilgili tartışmalar hakkında bkz. Mustafa Ünal, “Evrensel Dinlerin Şamanizm'e Yaklaşımı”, *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, ss. 97-108.

nu anlatan hikâyeleri ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile mit, Toplukların kendi kültürel özelliklerini, inanışlarını, kâinatın ve canlı varlıkların oluşumunu anlatan gerçek ve kutsal hikâyeler olarak da tanımlanmaktadır⁶. Batı'dan dilimize aktarılan “mit” kelimesi ile efsane kavramı birbirinin yerine kullanılmıştır/kullanılmaktadır. Efsane; eski devirlerden beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları ve olayları konu edinen hayale dayalı hikâyeler anlamını ihtiva etmektedir. Bu bağlamda toplumlar, kültürler içerisinde efsanelerin/mitlerin “gerçek hikâye” olduğu inancı da yaygındır.

Efsaneler, çoğu zaman, açıklayıcı bir karaktere sahiptir ve Tanrıların nereden geldikleri (teogoni), kâinatın nasıl yaratıldığı ve kâinataki doğal olayların nasıl oluştuğu (kozmogoni), insanların nereden geldikleri (antropogoni) ve insanın ve dünyanın geleceğinin nasıl olacağı (eskatoloji) sorularına cevap arar. Ayrıca efsaneler; ilk günah, ilk ölüm, Tufan Olayı, tanrıların insanları nasıl cezalandırdığı, avcılığın ve hayvancılığın başlangıcı, ateşin elde edilişi, ilk ailenin, âdetlerin ve sosyal kurumların ortaya çıkışı gibi konuları da ele alır⁷.

Toplumsal düzeni oluşturma ve koruma, dinî, ahlaki ve edebî işlevlere sahip olan mitlerin kendine has dilbilgisi ve cümle yapısı vardır. Ortak toplum bilinci yaratmakla birlikte mitlerde köken arayışı da bulunmaktadır. Sosyolojik bir olayı anlatan mitler, genellikle bütün kültürlerde benzerlikler göstermektedir.

Mitlerin konu edindiği zaman dilimi ise hiç sona ermeyen veya sona ermeyecekmiş gibi görünen ve süreklilik arzeden şimdiki zamandır. Diğer bir ifade ile olaylar, geçmişe ait de olsa bu olayları günümüze bağlayarak anlatımın esas olduğu bir zaman dilimi mevcuttur. Çoğu zaman yaratılış olayını ihtiva eden mitlerin kahramanları da olağanüstü özelliklere sahip tanrı, tanrıça gibi tanrısal özellik taşıyan varlıklardan oluşmaktadır. Mit kavramından ortaya çıkan Yunanca söylene anlamına gelen Mitoloji (mitologia) ise mythos “söylenen ya da duyulan söz” ve logos “konuşma” kelimelerinin

⁶ Behçet Necatigil, *Yüz Soruda Mitoloji*, İstanbul 1995, s. 13; Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Fırat, İstanbul 1993, s. 12-13; Ugo Bianchi, *Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri*, çev. Mustafa Ünal, Kayseri 1999, s. 134.

⁷ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s. 16-18, 23; A. Küçük-Tümer-M. A. Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 71-72.

birleşiminden oluşmaktadır. Mitoloji, mitlerin ortaya çıkışını ve gelişim sürecini inceleyen ve yorumlayan bir bilim dalı/disiplin olarak tanımlanmaktadır⁸.

1.3. Rub

İngilizce soul ve spirit gibi çeşitli kelimeler ile ifade edilen ruh kavramı; sözlükte gitmek, geçmek ve ferahlık verici olmak anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ruh, insan varlığının maddî olmayan bölümü/özü veya insana hayat veren idrak edici unsur olarak ifade edilmektedir. Ruh terimi, farklı isimler ile birçok farklı kültürün efsane, folklor ve mitolojisinde de yer almaktadır. Doğaüstü yaratık olarak değerlendirilen ruh eski Türk inancısında melek olarak tasvir edilmektedir⁹. Kuran'da ruh kavramı, 21 yerde geçmekte olup, “er-ruh” şeklinde sade biçimde kullanıldığı gibi “Ruhul Kuds”, “er Ruhul Emin” şeklinde kullanımı da mevcuttur¹⁰. Ruhun mahiyeti ile ilgili kesin bilgiler olmamakla birlikte onun Allah'ın emrinden ve algılanamayan madde dışı soyut nuranî bir varlık olduğu konusunda hemfikirlik mevcuttur¹¹. Mitolojik açıdan ise ruhlar; gözle görünmeden, değişkenlik kabiliyetleriyle mekân ve zamanda kılık değiştirerek dolaşabilme özelliğine sahiptirler¹².

2. Geleneksel Türk Dinindeki Ruh Anlayışına Genel Bakış

Geleneksel Türk Dinine mensup Türklere maddî olan her şeyin ruhu (sahibi) olduğuna, insanların yaptıkları şeylerin de ruhu bulunduğu ve diri ve ebedî olduklarına inanmaktadır. Bu nedenle de Tin/Tın, Kut, Sür ve Süne” gibi isimlendirilen ruhlar; koruyucu/iyi ve kara/kötü ruhlar halinde kategorilendirilmektedir. Türklere göre, “Tin” bütün canlı varlıklarda; “Süne”, insanlarda; “Kut” ise her yerde bulunmakta ve cansız nesnelere kutsallık kazandırmak-

⁸ Özkul Çobanoğlu, “Mit, Mitoloji ve Edebiyat”, *Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları*, Eskişehir 2013, ss. 3-12, 16.

⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, c. 35, ss. 187-190; Eric Sharpe, *Dinler Tarihinde 50 Anabtar Kavram*, çev. Ahmet Güç, Bursa 2000, s. 69-71.

¹⁰ Bkz. İsrâ Suresi, 85; Şûra Suresi, 52; Mücadele Suresi, 22; Şuara Suresi, 192-194; Sad Suresi, 72; Hicr Suresi, 29; Secde Suresi, 9.

¹¹ Ekrem Sarıkcıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, Isparta 2002, s. 191-192; Yavuz, “Ruh”, s. 190-191.

¹² Remzi Duran, “Türk Mitolojisi”, *Mitoloji ve Din*, Eskişehir 2012, s. 108.

tadır. “Tın” vücuttan ayrıldığı zaman ölüm meydana gelmekte, fakat “Kut”un vücuttan ayrılması ölüme sebep olmamaktadır. “Sür”, insanın enerji, irade ve ruhî hallerini meydana getiren ve insanın uyuması sürecinde dışarı çıkıp dolaşabilen bir unsurdur¹³.

İyi ruhlar; insanlara mutluluk ve sağlıklı hayat vermektedir. İyilik ve temizlik kaynağı olarak değerlendirilen iyi ruhlar, yerin üstünde yaşamakta ve insanların özel hayatlarına karışmamaktadır. Kanlı kurban istemeyen Umay, Ayısıt gibi iyi ruhlar, “yaşadıkları” mekânları kötü ruhlardan, afetten korumak ve insanlara yardımcı olmak ile yükümlüdür. İnsanlar da onların kendilerine olan yardımlarından dolayı onların bulunduğu yerleri temiz tutmaya çalışmakta ve her fırsatta saygı göstermektedir.

Kara neme, yek, üzüt, abaası, üör gibi farklı isimler ile de ifade edilen kötü ruhlar ise insanlara ve hayvanlara her türlü kötülüğü yapabilme, hastalık verme ve kurban isteme gibi özelliklere sahip varlıklar olarak telakki edilmektedir. Bu ruhlar öldürdükleri canlıların ruhlarını, kendi mekânlarına, yeraltı dünyasına götürmekte ve kendilerine köle yapmaktadır. Bu kötü ruhların başında da Erlik gelmektedir. O, kendisine hasta ve sakat hayvanların kurban edilmesini istemekte ve bundan da hoşlanmaktadır. Erlik’in görevi; oyun oynamak, insanları baştan çıkarmak ve insanların görevlerini yapamaz hale getirmektir. Hatta ölüm ve hastalık gibi birçok kötü şeyin sebebi de Erlik başta olmak üzere kötü ruhlara bağlanmakta ve her türlü sıkıntının kaynağı olarak kötü ruhlar görülmektedir. Kötü sonuçlanan işlerin veya kötü olan her şeyin sebebini de kötü ruhlar oluşturmaktadır. Bu nedenle yeni doğan çocuklar kötü ruhların kötülüklerinden korumak için kötü ruhları yanıltan isimler verilmektedir¹⁴.

¹³ Abdulkadir İnan, *Taribte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986, s. 176; Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri*, Ankara 2000, s. 114; Mehmet Alparslan Küçük, “Altay ve Güney Sibirya Bölgesindeki Türk Topluluklarının Dinî İnanışları”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 23, 2005, s. 196, 210; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Türk Halk İnançlarına Giriş*, Ankara 2006, s. 68-69.

¹⁴ Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1984, s. 211; Lev Nikoleayeviç Gumilev, “Eski Türk Dini”, çev. Harun Güngör, *Türk Kültürü Dergisi*, 377, 1994, s. 524; Ünver Günay-Harun Güngör, *Türklerin Dini Taribi*, Kayseri, 1998, s. 84; İnan, *Taribte ve Bugün Şamanizm*, s. 41, 176-177; Saadetin

Türlere göre dünyanın yapısı da “ruh” merkezlidir. Çünkü Türlere göre kötü ruhların bulunduğu “yeraltı”, insanların yaşadığı “yeryüzü” ve Tanrıların ve iyi ruhların var olduğu “gökyüzü” olmak üzere üç kat vardır. Bu üç katta yaşayanlar kesinlikle aynı ortamda yaşayamamakta ve birbirlerinin yiyeceklerini yiyememektedir. Orta dünyada yaşayan insanların etrafında ise periler bulunmaktadır. “Yer-su” ruhları da orta dünyada bulunmaktadır. Alt ve üst, iyi ile kötü arasında daima bir mücadele olmakta ve insanlar bunlardan birini seçmek zorunda kalmaktadır¹⁵. Türkler; üst yerin birleşik yapıldığu, bu yapıda gök, güneş, ay, yıldız ve dokuz evrenin bulunduğu; yer üstünde gök tanrıların ve iyi kimselelerin ruhlarının yaşadığına inanılmaktadır. Yer altı ise kötülüğün ve kötü ruhların bulunduğu yer olarak algılanmaktadır. Bu inanıştan dolayı yerin gelişigüzel kazılmasından kaçınılmış hatta yürürken toprak kalkmasın diye ucu yukarıya doğru bakan pabuçların giyilmesi gelenek halini almıştır¹⁶.

Geleneksel Türk Dininde ruh anlayışı; ölüm ile bağlantılı olarak da değerlendirilmektedir. Çünkü Türklerde ruhun bedenden ayrılması ve yükselerek gitmesi tasavvuru “ölüm” olarak nitelendirilmektedir¹⁷. Hatta ölüm kişilerin iyiliği ve kötülüğü ile de ilişkilendirilerek, iyi bir kişinin ruhunun bedenden iyi ve rahat çıkacağına, kötü birisinin ruhunun ise bedenden zor çıkacağına inanılmaktadır¹⁸.

Türklerin bir kimsenin kapalı bir alanda ölmesi halinde

Gömeç, “Eski Türk İnanıcı Üzerine Bir Özet”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33, 2003, s. 101; Küçük, “Altay ve Güney Sibirya Bölgesindeki Türk Topuluklarının Dini İnanışları”, s. 205, 210; Durmuş Arık, *Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları*, Ankara 2005, ss. 94-145; Mihaly Hoppal, “Sibirya Şamanizminde Doğa Tapınımı”, çev. Gürbüz Erginer, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41 (1), 2001, ss. 212-215; B. Rintchen, “Moğol ve Kazak Etnografyasından Seçmeler”, çev. Harun Güngör, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 39, 1985, s. 228.

¹⁵ Küçük, “Altay ve Güney Sibirya Bölgesindeki Türk Topuluklarının Dini İnanışları”, s. 216.

¹⁶ Küçük, “Altay ve Güney Sibirya Bölgesindeki Türk Topuluklarının Dini İnanışları”, s. 205.

¹⁷ Figen Güner Dilek, “Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözler ve Söz Kalıpları”, *Bilgi Dergisi*, 42, 2007, s. 177, 182.

¹⁸ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Ankara 2005, s. 200.

ölümün gerçekleştiği o alandaki kapı ve pencere gibi yerlerin açılması da ruh anlayışı ile ilgili uygulamalardan ve terimlerdenidir. Bu durum, aynı zamanda, ölümün, ruhun göğe yükselmesi ve onun kanatlı bir nesne olduğu inanışını da ortaya koymaktadır. Çünkü Türklerin anlayışına göre kapı ve pencere gibi yerlerin açılmaması ölünün ruhunun rahat uçamamasına sebep olmaktadır¹⁹. Deli Dumrul hikâyesinde Ölüm Meleği'nin Dumrul'un karısının canını almak için bedenine kancasını sapladığında kadının canının bir güvercin olarak Tanrı katına ulaşması bu anlayışın açık bir örneğini teşkil etmektedir²⁰. Buna benzer inanışlar Türk masallarında da göze çarpmaktadır²¹.

Türklerin inanışına göre kötü ruhlar, öldükten sonra yeraltına gitmekte ve dünyada yaşayan insanların hastalık, ölüm ve fakirlik gibi birçok kötülüğe maruz kalmasını sağlamaktadır. Dünyadaki insanlar da bu yeraltındaki kötü ruhların kötülüklerine maruz kalmamak için kötü ruhlara saygı göstermekte ve kurban takdim etmektedir. Bu anlayış çerçevesinde de kötü ruhlara karşı ayinler yapılmakta ve bu ayinlerde Kamlar önemli rol oynamaktadır. Çünkü Türklerde Kam veya Şaman, toplum içerisinde önemli bir otorite ve prestije sahiptir. Bu prestij/otorite, ölümlerinden sonra da devam etmekte ve ailenin/ kabilenin koruyucuları sayılmaktadır²².

Geleneksel Türk Dinine mensup Türkler; yer, kır, hamam ve orman gibi birçok tabiat unsurunun canlı olduğu düşüncesinden

¹⁹ Bahattin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1993, c. 1, ss. 145-266; Erdem, *Kırgız Türkleri*, s. 113; Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul 2010, ss. 98-103; Dilek, "Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözler ve Söz Kalıpları", s. 182.

²⁰ Ünal, "Evrensel Dinlerin Şamanizm'e Yaklaşımı", s. 97; Selahattin Bekki, "Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi", *Milli Folklor Dergisi*, 62, 2004, s. 53.

²¹ Örnekler için bkz. Mustafa Sever, "Masallarda Dış Can", *Milli Folklor Dergisi*, 60, 2003, s. 161-164.

²² Mircae Eliade, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, Ankara 1999, s. 241-242; Güngör, "Geleneksel Türk Dininde Din Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları II*, Ankara 2000, ss. 167-171; Güngör, "Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar", *Erciyes Yöresi I. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu*, Kayseri 1991, s. 101; Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, s. 179; Polat, "Kırgızistan'da Dini Günler ve Bayramlar", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 14, 2002, s. 178-180; İbrahim Dilek, "Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler", *Bilgi Dergisi*, 43, 2007, s. 34.

hareketle onların ruhları olduğu inancını kabul etmektedirler. Bu bağlamda Türklere göre Yer-Su (Yer-Sub/Yir-Suv); yeryüzünde yaşayan iyi ruhların bütünüdür, Tanrı tarafından gönderilmiş kutsal bir hediyedir, sonsuz bir varlık ve güzellik kaynağıdır²³. Yer-Su ile ifade edilen kutsallık, büyük İmparatorluklar döneminde bir “yurt inancı” haline gelmiştir. Gök Türk Kitabeleri'nde “Kutsal Yer-Su” ifadesi ile hem koruyucu ruhlar hem de vatan kastedilmiştir. Gök Türklerin mukadderatı üzerinde Kutsal Yer-Su'nun etkili olduğuna dair inanışlar yaşatılmıştır²⁴.

Geleneksel Türk Dini inancını yaşatan Türkler, tabiat kültürünün Gök Tanrı'nın emrinde olduğuna inanmışlardır. Bu bağlamda Türkler, “Tengri'nin/Tanrı'nın Makamı” olduğuna inandıkları dağlar başta olmak üzere saflık ve temizlik sembolü olan suya, geçimlerini sağlayan toprak/yere ve diğer tabiat varlıklarına ruh atfetmiş ve saygı göstermişlerdir²⁵.

3. Geleneksel Türk Dinindeki “Ana/Dişil Ruhlar”a Mitolojik Açıdan Bakış

Geleneksel Türk Dinine mensup Türklerde daha önce zikrettiğimiz gibi her şeyin bir ruhu olduğu inancı yaygındır. Bu bağlamda ruh anlayışı, Geleneksel Türk Dininde ortak bir paydadır. Türklerde bir Yaratıcı Tanrı mevcut olmakla birlikte kendisine yardımcı olan veya zorluk çıkararak/karşı çıkan dişil ruh veya ruhlar dikkat çekmektedir²⁶. Bu ruhları, İslam'daki melek ve şeytan unsuru ile bağdaştırılabilmektedir. Geleneksel Türk Dinine mensup Türklerde iyi ve kötü ruhlar ile birlikte bu ruhlara cinsiyet de atfedilmiştir. Bu bağlamda Türk mitolojisinde hem eril/ata hem de dişil/ana ruhlar görülmektedir. Bu dişil ruhlar; genel olarak üreme/çoğalma gibi özellikleri ile özdeşleşmiş ve bütünleşmiştir. Bu başlık altında da bu dişil ruhlar ve onların mitolojik özellikleri konu edilmiştir.

²³ İskender Oymak, “Anadolu'da Su Kültürünün İzleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 2010, s. 38-41.

²⁴ A. Küçük-Tümer-M.A.Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 117-118, 127.

²⁵ Bkz. Küçük, “Altay ve Güney Sibiry Bölgesindeki Türk Topuluklarının Dini İnanışları”, s. 198-210.

²⁶ Bkz. Eliade, “Orta Asya ve Kuzey Kavimlerinde Semavi Tanrılar”, çev. Harun Güngör, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 1984, ss. 283-287.

3.1. Umay Ana / Ayızıt

Umay; Geleneksel Türk Dininde “Umay- Umay Ana”, “Ayızıt- Ayızıt Hatun”, “aile, evlilik ve neslin devamının koruyucu tanrısı” olarak bilinmektedir. Umay Ana, çocuğu olmayanlara çocuk vermesi için dua edilen, bulutlara telkinde bulunan, güzelliğin sembolü olan bir ruhtur. Bazı mitolojilerde “Bayana”, “May Ana” şeklinde de geçmektedir²⁷.

Ayızıt, güzelliğin sembolüdür. Bu anlamda Sümer ve Yunan mitlerindeki İhtar ve Afrodit’e (Venüs) benzemektedir. Simgesi, Kuğu kuşudur. Ayızıt’ı simgeleyen bu kuş, kutsal sayılmakta ve onlara dokunulmamaktadır. Kuğu aslında kutsal bir kız olup; kızın kuğunun beyaz tülünü üzerine giymesi ile kuğu, çıkarması ile kız olmaktadır. Ayızıt, gökten gümüş tüylü bir kısrak suretinde inmektedir. Yele ve kuyruklarını kanat gibi kullanmaktadır. Bu nedenle Ayızıt için “Ayızıt töreni” adı verilen özel tören yapılmaktadır. Tören sırasında kadının yüksek ses ile gülmesi kadının hamile kalacağı anlamını taşımaktadır. Ayızıt’ın kadınlar ve çocuklar ile birlikte dişi hayvanları ve hayvan yavrularını koruduğu da söylenmektedir. İnsanları koruyan Ayızıtlar, yaz günlerinde güneşin doğduğu yerde, hayvanları koruyan Ayızıtlar da kış günlerinde güneşin doğduğu yerde bulunmaktadır²⁸.

Türk mitolojisinde iyi/koruyucu ruhlardan biri olan Umay, çocukların ve lohusa kadınların koruyucusu olarak nitelendirilmektedir. Zira Umay-Ayızıt gökteki süt gölünden su ve süt getirerek çocuğun boğazına ruh ve can olarak bir damla dökmekte ve ona hayat sağlamaktadır. Ayrıca hamile kadınların doğum ağrılarını hafifletebilme ve doğumdan sonra üç gün boyunca başında beklemeye gibi meziyetlere de sahip olan Umay, görünüş olarak bazen beyaz saçlı, beyaz kıyafetli bir insan, bazen de kuş şeklinde tasvir edilmiştir. Altay Türkleri ise onu göklerden inen gümüş saçlı, güzel yüzlü bir kadın olarak düşünmüşlerdir. Arkeologların Altaylarda buldukları seramik ürünler üzerindeki resimlerde de Umay Ana üç

²⁷ Bu kavramlar için bkz. Celal Beydilli, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara 2003, s. 95, 371-372.

²⁸ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 37-38.

boynuzlu²⁹ olarak betimlenmiştir.

Umay, çocukları ve hayvan yavrularını koruyan bir ruhtur. Çocukların üzerinde bulunan doğum lekeleri de Umay Ana ile ilişkilendirilerek “Umay Ana'nın el izi” şeklinde uğurlu ve kutsal sayılmakta ve bu izlere sahip çocukların mutlu olacağına inanılmaktadır. Hatta bu düşünceden dolayı kadının doğumunun kolay geçmesi amacı ile “Benim elim değil Umay Ana'nın eli”, çocuklar evde yalnız bırakıldığında “Umay Ana'ya bıraktım” tabirleri kullanılmıştır/kullanılmaktadır. Umay Ana, özellikle Orta ve Kuzeydoğu Asya Türklerinde zamanla bir kült haline gelmiş ve bu kült, “Umay Ana Kültü” olarak tanımlanmıştır. Mitolojik bir varlık olarak tanınan Umay, Türk kültürünün en eski yazılı taş anıtları olan Orhun Yazıtları'nda, Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugati't-Türk adlı eserinde de geçmektedir. Orhun Yazıtları'nda Umay, Gök Tanrı ile birlikte anılmakta, Kül Tigin'in onun yardımıyla dünyaya geldiği ifade edilmektedir³⁰.

Umay, “Humay/Huma Kuşu” olarak betimlenmiştir. Türk kültüründe “Zümrüdü Anka”, “Huma” veya “Umay” olarak da isimlendirilen ve olağanüstü nitelikler gösteren bu kuş, farklı mitolojilerde yer almış ve Phoenix, Tanniao, Homa, Rokh, Simurg adları ile anılmıştır³¹.

Devlet ve saadet kuşu olan Huma Kuşu, havada yaşamakta olup, havada yumurtlamakta ve yavrusunu da havada doğurmaktadır. Kuzgun büyüklüğünde olup, kanat uçları siyah, başı yeşil olan Huma kuşu, kimseyi incitmeyen ve dirisi ele geçmeyen efsanevi bir kuştur. Ancak bazı zamanlarda yeryüzüne kırk arşın kadar yaklaşmakta ve geri dönmektedir. Bu yaklaşma mesafesinde kuşun gölge-

²⁹ Mitolojide boynuz, genel olarak güç ve kudretin sembolü olarak kullanılmıştır. Ancak Geyiklerin boynuzu hayat ağacının simgesidir. Ayrıca geyiğin sürekli boynuz değiştirmesi de reenkarnasyonu simgelemektedir. Ancak bu reenkarnasyon, Türk Mitolojisinde görülmemektedir. Alparslan Salt, *Semboller*, İstanbul 2010, s. 73.

³⁰ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1987, s. 113.

³¹ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, 103; Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1987, s. 397-399; İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 35-37; Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, s. 90-93; Sadettin Gömeç, “Umay Meselesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, V, 1990, s. 277-279; Deniz Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, b.y., 2011, s. 208; Duran, “Türk Mitolojisi”, s. 109.

si, kimin üzerine düşerse o kişi ya cihanda padişah ya da çok zengin olmaktadır. Bu bağlamda talih, saltanat, iyilik ve cennetin sembolü olarak kabul görmüştür³².

Umay Ana ile aynılık gösteren bir başka varlık da, Kübey Ana/Hatun'dur. Doğum yapan kadınları koruyan ve çocuğa ruh veren bir varlıktır. Yaşam ağacı Uluğ Kayın'ın içinde yaşayan Kübey Ana, süt gölünden tulumlarla süt getirerek doğacak çocuğun ağzına damlatmaktadır. O, yarı beline kadar çıplak olup, ayakları ve bacakları ağaç kökünü andırmakta ve göğsünden sağaltıcı özelliği olan bir süt vermektedir. Orta yaşlı bir görünüme sahip olan Kübey Ana, şişman olmayıp, ciddi bakışlara sahip, uzun saçlıdır. Hamile kadınların doğum esnasında gökten inip görülmeyecek biçimde yanlarında durmakta ve doğumun üçüncü gününe kadar beklemektedir. Yeryüzünde saf ve temiz olan şeyleri koruyan Kübey Ana, Er Sogotoh destanında da konu edilmektedir. Orada "Yarı beline kadar çıplak, alt tarafı ağaç kökleri gibi, Orta yaşlı ciddi bakışlı bir kadın kabaran göğüslerinden süt verir..."denilmektedir³³.

3.2. *Alahçın Ana / Darhan Ana*

Alahçın Ana ve Darhan Ana, aynı özelliklere sahip tek ruhtur. O, insanların yaşadığı "orta dünya"nın, yerin ruhu, ruhların en büyüğü ve en saygın olanıdır. Yeryüzünü korumakta ve doğaya can vermektedir. Yeşillik alanlarda rüzgâr olup gezen Alahçın Ana, bataklık bölgelerde de dolaşmakta ve doğadaki her şeyin iyi olmasını istemektedir. İnsanların başka canlılara zarar vermelerine çok üzülen Alahçın Ana, nurlu bir yüze ve ak saçlara sahiptir. İnsanların tabiata zarar vermeleri halinde üzülmeye ağlayan Darhan Ana; ışıklı bir yüz, beyaz saçlı yaşlı bir kadın görünüşünde büyük kayın ağaçları üzerinde yaşamaktadır. Kayın ağaçlarının kutsiyeti bu ruhtan kaynaklanmaktadır. Bu kutsal ruhun sayesinde tabiattaki bütün canlılar bir ahenk/uyum içinde bir arada yaşamaktadır. Yazları kayın ağacının altında onun için kurbanlar kesilmektedir. Alahçın Ana-Darhan Ana'nın, otların, ağaçların ve bitkilerin ruhu olan Ereke- Cereke adlı bir oğlu ve bir kızı vardır. Ayrıca soluklarıyla bitki-

³² Ögel, *Türk Mitolojisi I*, ss. 108-111; Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 25.

³³ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, ss. 96-99; Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 146.

lere, otlara ve ağaçlara can vermekte ve nefesleriyle ağaçların çiçek açmasını sağlamaktadırlar³⁴.

3.3. Ak Ana / Ak Ene

Tanrı Ülgen'e yaratma kudreti ve ilham veren Ak-Ene veya Ak-Ana ya da Ürüng-Ayızıt Beyaz Kadın Yaratıcı'dır. Altay Türkçesinde ak, cenneti ifade etmekte olup, Cennette oturan, rengi ve ruhu bembeyaz tanrılara Aktu/Aklılar denilmektedir. Aklılar, Süt-Ak Göl'ün/süt renginde olan göllerin bulunduğu göğün üçüncü katında oturmaktadırlar³⁵.

Ak Ana'nın başında gücü simgeleyen ve taca benzeyen boynuzları bulunmaktadır. Alt kısmında denizkızı gibi çok uzun mavisimsi bir balık kuyruğu yer almakta ve etrafında denizyıldızları dolaşmaktadır. Eski çağlarda ana tanrıça heykelcikleri de boynuzlu olarak simgelenmiştir. Işıktan bir kadın hayali şeklinde olan Ak Ana/Ene, Altay yaratılış Mitolojisi'nde şu şekilde geçmektedir:

Bir Ak-Ana (Ak-Ene) var idi, yaşardı su içinde,
Ülgen'e şöyle dedi, göründü su yüzünde:
-Yaratmak istiyorsan, sen de bir şeyler Ülgen,
Yaratıcı olarak, şu kutsal sözü öğren!
De ki hep, "Yaptım oldu!" Başka bir şey söyleme!
Hele yaratır iken, "Yaptım olmadı!" Deme!
Ak-Ana bunu dedi, sonra kayboluverdi,
Denize dalıp gitti, bilinmez oluverdi.

Buna göre Ak Ana, hayatın başlangıcına vesile olmuş ve her şeye ruh vererek yaşam döngüsünü başlatmıştır³⁶. Ak Ene ile birlikte anılan Maygıl/Ana Maygıl ise ulusu koruyan ve kendisine ulus anası da denilen ruhtur. Su ile Güneş ve Ay'ın ışığından yaratılan Ana Maygıl, at gözlü, kartal gagalı, eşek kulaklı ve yılan saçlı olarak betimlenmektedir. Tanrı'nın elçisi olarak da kabul edilen Ana Maygıl, Ülgen'e kurbanların ruhunu ulaştırmakla görevlidir. O ayrıca insanların yaşamlarını denetleme, bir değişiklik olduğunda

³⁴ Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 19; Duran, "Türk Mitolojisi", s. 110.

³⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 431, 444, 571.

³⁶ İnan, *Tarih ve Bugün Şamanizm*, s. 19-20, 39; Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 444-445; Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 15, 186.

Ülgen'e bildirme yükümlülüğüne sahiptir. İki dili olan bu ruh, genellikle Karlık Han ile birlikte görülmektedir. Şamanın Ülgen'e kurban götürme yolculuğunda ona yardımcı olmakta ve onu kötü ruhların saldırısından korumaktadır³⁷.

3.4. Yer Ana/Ötügen (Etügen / İtügen)

Yer Ana/Ötügen (Etügen/itügen); devleti ve hayvanları, toprak ile ilgili tüm ürünleri koruyan dışı ruha verilen isimdir. Cengiz Han'ın Ötügen için "ötügen anamız" demesi de bunun bir göstergesidir. Ötügen (Ötüken) Türklerin yeryüzünde ilk var olduğu ve oradan dünyaya dağıldığı yerin adı olarak da bilinmektedir³⁸.

Besleyici, barındırıcı ve hayat verici olan Yer/Toprak Ana, göğün üçüncü katında oturmaktadır. Sekiz köşeli bir eve sahip olan Yer/Toprak Ana, kutlu, güçlü bir kadındır. Aynı zamanda evrenin ruhu olan Toprak Ana, bitmez tükenmez bir hayat gücüne sahiptir. İnsanlara bol tahıl vererek onlara iyilik yapmaktadır. O, sağ göğsünden iki sol göğsünden bir kez emzirerek yiğitleri üstün bir güce kavuşturmaktadır. Bu yiğitlere çeşitli öğütler ve gelecekte haberler vermektedir. Bu bağlamda da zayıf ve çelimsiz çocuklar, anne babaları tarafından toprağa gömülmesi neticesinde çocuğun orada güçleneceği ve üç gün sonra bir yiğit olarak çıkacağı düşüncesinin kaynağı da bu felsefedir. Her bir arazi parçasına yer İyelerini gönderen Yer Ana'ya beyaz tavuk başta olmak üzere balık, koyun veya öküz kurban edilmektedir. Masallardaki mezarda doğma motifi de bu varlık ile bağlantılıdır. Aşık Veysel Şatıroğlu'nun "Kara Toprak" adlı şiiri de bu konuya açıklık getirmektedir:

Karnın yardım kazmayınan bel ilen,
Yüzün yırttım tırnağınan el ilen,
Gine beni karşı karşıladı gül ilen,
Benim sadık yarım kara topraktır³⁹.

3.5. Ateş Ana (Od Ana)

Ateş Ana (Od Ana /Ot Ene), kırmızı ipekten bir kaftan içeri-

³⁷ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 44.

³⁸ Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 171; Bahattin Ögel, "Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar", *Belleten*, XXI, 1957, s. 81; Erhan Aydın, "Ötüken Adı ve Yeri Üzerine Düşünceler", *Turkish Studies*, 2 (4), 2007, ss. 1262-1270.

³⁹ Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 209-210.

sinde kırmızılara bürünmüş yaşlı bir kadın olarak tasvir edilmektedir⁴⁰. Bir şaman duasında da “Sen karanlık gecelerde, genç kızlar gibi saçlarını dalgalandırarak oynuyorsun! Kırmızı ipekli kumaşlar sallayarak, genç al kısrak üzerinde geziniyorsun” şeklinde ifade edilmesi bunu doğrulamaktadır.

Genç al bir kısrak üzerinde gezinen Od Ana, uzun kırmızı örümlü saçları vardır. Göğüsleri çok büyük olan Od Ana, genel olarak evlerdeki ve çadırlardaki ocakları ve ateşi korumaktadır. Bu bağlamda evin ve ülkenin koruyuculuğunun simgesi olarak da kabul edilmektedir. Dokuz ateş ırmağının kavşağında dokuz köşeli bakır bir evde yaşayan Od Ana'nın her biri ateş tanrısı olan yedi oğlu bulunmaktadır. Yeryüzündeki ilk ocağı Ülgen'in kızları yakmış ve ateşi Od Ana'ya emanet etmişlerdir. Od Ana her bir ateşe ve ocağa bir tane koruyucu ruh göndermektedir. Kendi çocuğunu yediği söylenen Od Ana, Ocak ruhu olarak da değerlendirilmektedir⁴¹.

3.6. Al Ana / Al Karısı (Albastı/Albız)

Albiz, Almış-Abası, Albıs, Almıs gibi kelimeler ile de ifade edilen Al Ana/Alkarısı, mitolojide en çok yer alan ruhlar arasındadır. Alkarısı, kötülükleri simgelediklerine inanılan kötü ruhlara verilen bir isimdir. Alkarısı çirkin, saçları dağınık, güçlü kuvvetli ve uzun boylu olarak tasvir edildiği gibi dünyadaki en güzel kadından bin kat daha güzel olduğu şeklinde anlatımlar da bulunmaktadır. Kazaklar'da da alnında tek gözü olan, iğrenç görünümlü bir mahlûk biçiminde tasvir edilmektedir.

Al karısı, genellikle kırmızı-siyah renkleri içinde barındıran uzun bir elbise giymektedir. En çok sevdiği şey atların yelesini örmektir. Lohusalara musallat olan bu kötü ruhu yakalamak için elbisesinin yakasına bir iğne saplamak gerekmektedir. Sarı albastı ve kara albastı şeklinde görülmektedir. Sarı albastı sarışın bir kadın suretinde olup, keçi ve tilki suretinde gözükabilmektedir. Kara

⁴⁰ Yakut Türkleri ateş tanrıçasını ak saçlı bir kadın olarak görürler. Buryatlar ise, kırmızılar giymiş yaşlı bir kadın olarak veya ateşin yalımıyla dalgalanan yeşil veya kırmızı ipekten kaftan giymiş bir kadın olarak da düşünmüşlerdir. Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 157.

⁴¹ Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 157.

albastı ise daha ağırbaşlı, ciddi olup, keçi, tilki, kedi, köpek, buzağı, örümcek, kuş gibi çeşitli şekillerde görünmekle birlikte daha çok, uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük, dişlek, bir dudağı yerde bir dudağı gökte, çıplak gezen, çok büyük göğüslü, tepesinde gözü olan çok çirkin, al gömlek giyen bir varlık olarak telakki edilmektedir. Ayrıca yetmiş memeli ve her memesi ile yetmiş bebeği emziren çirkin bir kadın, sarışın ve şişman bir kadın, dağınık saçlı bir kocakarı, bir dev şeklinde betimlemeler de mevcuttur.

Genel kabul, Albastı'nın kızıl (al) tenli, sarı uzun dağınık saçlı, göğüsleri dizlerine kadar sarkan çirkin bir kadın olduğudur. Albastı insanlara, çocuklara, ayrıca yeni doğan bebeklere ve hamile kadınlara büyü yapmakta, kötü hastalıklar göndermektedir. Albastı, uyuyan insanlara zarar verebilmekte ve onları boğmaya çalışmaktadır. Böyle bir durumda insanlar bu gibi durumlarda zar zor uyanmakta ve nefes alamadıklarını fark etmektedirler. Bu durum, "Albastı hastalığı" olarak isimlendirilmektedir.

Alkarısı ile benzer mahiyette veya aynı özellikte değerlendirilen Enkebit, Çarşamba Karısı ile Kara Kura adı verilen başka ruhlar da bulunmaktadır. Kara Kura; Alkarısı ile aynı görev yapısına sahiptir. Kedi büyüklüğünde ve keçiye benzeyen Kara Kura, gün ışığından korkan, güneş doğunca kımıldayamayan bir varlıktır. Çarşamba Karısı ise saçı başı karmakarışık, üstü başı özensiz kadın olarak tanımlanmaktadır. Çarşamba gecesi işe başlanması durumunda kızan ve o eve kötülük yapan çirkin bir kadın olarak veya haftanın belirli bir günü, yarım kalan işlerin olduğu evlere gelerek işleri karıştıran, insanlara kötülük yapan dişi varlık olarak tasvir edilmektedir. Enkebit de başında altın bir fesi olan sağ elinin ortası delik bir varlıktır. Uyuyan insanların boğazlarını sıkarak onları boğmaya çalışan Enkebit'in başından fesini kapalı kişiye dokunmayacağına inanılmaktadır⁴². Ayrıca kedi, köpek ve sırtlan gibi hayvan şekillerine giren ve "Kapos", "Harparik", "Kıbilik" veya "Hıbilik",

⁴² Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara 2003, s. 137-138; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1999, s. 26.

“Kepoz” gibi değişik adlar ile anılan başka varlık da mevcuttur. Bu varlık, görünüş olarak Alkarısı şeklinde olan kötücül bir varlıktır. Ancak kıbılık/hıblılık, alkarısından farklılık göstermektedir. Alkarısı sadece yeni doğum yapmış kadınları rahatsız etmekte iken, kıbılık/hıblılık kadın-erkek ayrımı yapmamakta herkesi rahatsız etmektedir. Bu bağlamda geçmişte olduğu gibi günümüzde de Albastı ile ilgili uygulama ve inanışlar yaygındır⁴³.

3.7. *Ana Kurt / Asena*

Türk Mitolojisi'nin en önemli varlıklarından bir tanesi kurttur. Genellikle Kök Böri-Gök Kurt-Bozkurt, Türk mitolojisinin sembol hayvanıdır. Türklerde kurt, “ata, yol gösterici/ rehber, kurtarıcı” fonksiyonlarına sahiptir. Türk mitolojisinde türeme ile ilgili kurt motifi olarak “Asena” dikkat çekmektedir. Asena, Türk mitolojisinde önemli bir rol oynayan efsanevi bir diş kurttur. Bu kurt ile ilgili olarak “Türeyiş Destanı” açık bilgiler vermektedir.

Asena, ilk olarak Göktürkler tarafından ve ardından da Hazarlar tarafından sembol olarak benimsenmiştir. Türk mitolojisine göre Göktürkler, Aşına (A-shih-na) adlı bir aileden türemişlerdir. Sonradan çoğalarak ayrı oymaklar halinde yaşamaya başlamışlardır. Daha sonra Lin adını taşıyan bir ülke tarafından mağlup edilmişlerdir. Mağlubiyetten sonra Göktürkler, soyca yok olmuşlardır. Tamamen öldürülen Göktürkler içinde, yalnızca on yaşında bir çocuk sağ kalmıştır. Lin memleketinin askerleri, çocuğun çok küçük olduğunu görünce, ona acımış ve öldürmemişlerdir. Ancak çocuğun el ve ayaklarını keserek bir bataklığa bırakmışlardır. Bu sırada diş kurt gelmiş çocuğun yanına gelmiş ve onu beslemiştir. Bir süre sonra kurt hamile kalmış ve bir mağaranın içinde on çocuk doğurmuştur. Zamanla bu on çocuk büyümüş ve evlenmiştir. Daha sonra bu çocukların her birinden bir soy türemiştir. Göktürk devletinin kurucularının geldikleri Aşına ailesi de bu on boydan biridir⁴⁴.

⁴³ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 69, 300, 516; İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, ss. 259-267; İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, ss. 169-173; Ahmet Gökbek, *Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler*, Ankara 1998, s. 95; Güngör-Argunşah, *Gagauz Türkleri*, s. 43; Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 54-56, 186-187, 194; Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 20.

⁴⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, ss. 13-25; Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 158-160;

3.8. Semrük-Bürküt Ana / Kartal Ana

Güneşin sembolü Kartal, “güneş kuşu” olarak da nitelendirilmektedir. Özellikle çift başlı kartal Türk mitolojisinde önemli yer tutmuştur/tutmaktadır. Çift başlı kartala “öksökö kuşu” ve “bürküt” de denilmektedir. Bütün kültürlerde “göklerin hâkimi” olarak kabul edilen kartal; kuşlar arasında, ululuk ve yükseklik timsalidir. Bu yüzden; Türkler; kılıç kabzalarında, çift başlı kartal figürünü kullanmışlardır. Ayrıca çift başlı kartal Selçuklu Devleti’nin bayrağında ve armalarında da yer almıştır. Günümüzde ise Türk Polis Teşkilatı’nın armasında ve Arnavutluk bayrağında bulunmaktadır.

Ölümsüzlük suyu içtiği söylenen kartal, Gök Tanrı’nın sembolü olarak kabul edilmektedir. Yakutlar’da “kutsal kam kuşu” olarak da bilinmektedir. Bu kuş; bakır tırnaklı olup, sağ kanadı ile “Güneş”i, sol kanadı ile “Ay”ı kaplayabilmektedir. Bu nedenle gök kuşu ismi de verilmektedir. Çift başlı kartallar, gök direklerinin veya kayın ağacının tepesinde tasvir edilmekte ve gökten yıldırım indirilmektedir.

Türk mitolojisinde, Tanrı’ya açılan göğün kapısını çift başlı bir kartal beklemekte ve Tanrı Ülgen’in sembolü olarak değerlendirilmektedir. Çünkü gücün göklerdeki simgesi olarak Kartal, gök ile yer arasında hızlı bir şekilde gidip gelebilmekte ve güneşe gözünü hiç kırpmadan bakabilmektedir. Bu özelliği ile o, güneş, ateş, ışık ve göz sembolleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda da kartal kötülüğün düşmanı ve kötülükle mücadelenin sembolü olarak kabul edilmektedir.

Mitolojik ağaç olan “Hayat Ağacı⁴⁵”nın üstünde de çift başlı

Güngör, “Geleneksel Türk Dininde Din Anlayışı”, s. 165-166; Duran, “Türk Mitolojisi”, s. 119-120. Ayrıca Türk kültüründe kurt hakkında geniş bilgi için bkz. Kafafat, *Türk Halk İrfanında Kurt*, Ankara 2007.

⁴⁵ Türk mitolojisinde, Hayat Ağacı/Yaşam Ağacı, Dünya’yı ortasından öte-âleme ve Demir-Kazık Yıldızı’na bağlayan, dalları vasıtasıyla şamanlara yeryüzünden yüksek âlemlere yolculuk yapma olanağı sağlayan bir ağaçtır. Dünya, Gök ile bu ağaç vasıtası ile irtibat halinde olup, bu ağaç ile beslenmektedir. Hayat Ağacı, kayın ağacından yapılmış bir direk üzerine ya da bir kayın ağacının üzerine kertikler açılma biçiminde simgelenmektedir. Kutsal kayın ağacına açılan bu kertiklerin sayısı 7, 9 ve 12 arasında değişmektedir. Şamanının tören esnasında transa geçişinde gök katına varabilmesi yedi, dokuz veya oniki katla ilişkilendirilen bu yaşam ağacına tırmanmasıyla ifade edilmektedir. Mitolojide yaşam ağacı, “Dünya Dağı”

kartal yer almaktadır. Kartal, göğün beşinci katında yaşamakta, canlılar ve insanlar arasındaki “Demir Kazık-Kutup Yıldızı”nın olduğu yerdeki kapıda nöbet tutmaktadır. Sıradan canlıların yukarı geçişine izin vermediği gibi kendisi de Tanrı katına çıkamamaktadır. Tanrı'nın mesajlarını kamlara ve hakanlara iletmekle yükümlü kartal, Oğuz Türklerinin kuş ongunları (sembolleri) arasındadır.

Kartal aynı zamanda türeme sembolü olarak da dikkat çekmektedir. Mitolojiye göre Tanrı, insanları kötülükte korumak için kartalı göndermiş, ancak insanlar onun dilinden anlamamıştır. Bunun üzerine Kartal, Tanrı'dan yardım istemiş, Tanrı da ilk rastlayacağı insana Kamlık kudretini vermesini söylemiştir. Kartal, ağaç altında uyuyan bir kadına rastlamış, onunla ilişki kurmuş ve kadın hamile kalmıştır. Böylece ondan doğan çocuk ilk kam olmuştur. Bu nedenle ilk kamin gökyüzünden yere kartallar tarafından indirildiğine inanılmaktadır. Bu inanca bağlı olarak kötü ruhları kovmak için yapılan kamlık töreninde bayılan kamin ruhunun, kartallar tarafından bir kızağa konularak gökyüzüne çıkarılması da bunu desteklemektedir⁴⁶.

3.9. Ağaç Ana

Türklerde ağaç, soyluluğu ifade etmektedir. Bu bağlamda büyük ve kovuğu olan ağaçlara özel bir saygı gösterilmektedir. Hatta bu tür ağaçlardan korkulmakta ve bu ağaçların içerisinde “Ağaç Ana”nın yaşadığına inanılmaktadır⁴⁷.

Yer ile göğü birbirine bağlayan yaşam ağacı Ulu Kayın'ı koruyan ağaç, Türk mitolojisinin türeyiş açısından önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Ulu kayın, sıradan bir ağaç olmayıp, yaşamı ve doğurganlığı simgelemektedir. Oğuz Han'ın ikinci eşinin de “Ağaç

ile de ilişkilendirilerek, ağaç dağın ya ortasında ya da tepesinde bulunmaktadır. Ayrıca bedenlerini ölüm olayı ile terk etmiş ruhlar ve tekrar doğmaya hazırlanan ruhlar, genellikle yaşam ağacının dallarında bekleyen küçük kuşlar olarak tasvir edilmektedir. Salt, *Semboller*, ss. 351-354.

⁴⁶ İnan, *Taribte ve Bugün Şamanizm*, s. 46-47; Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 111-113, 585-599; Duran, “Türk Mitolojisi”, s. 120; Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 63, 167-168.

⁴⁷ Bkz. Ögel, *Türk Mitolojisi I*, ss. 84-118; Muharrem Ergin, *Oğuz Kağan Destanı*, Ankara 1988, s. 14-16; Gömeç, “Umay Meselesi”, s. 279; Salt, *Semboller*, s. 196-197; Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 12.

Ana” kavramıyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Oğuz Kağan Destanı’nda bu durum şöyle anlatılmaktadır. “...Gene günlerden bir gün, Oğuz Kağan bir yerde Tanrı’ya yalvarmakta idi. Karanlık bastı ve gökten bir gök (mavi) ışık düştü. Güneşten, aydan daha parlak bir ışıktı. Oğuz Kağan (bu ışığa doğru) yürüdü. Gördü ki, ışığın ortasında bir kız oturuyor. Çok güzel bir kız. Başında ateşli ve parlak bir beni vardı. Altın kazık (demir kazık yıldızı) gibiydi. Öyle güzel bir kızdı ki, gülse mavi gök gülüyor, ağlasa mavi gök de ağlıyordu. Oğuz Kağan onu görünce usu (aklı) gitti. Onu sevdi ve aldı. Onunla yattı ve dileği oldu. Kız hamile kaldı. Günlerden gecelerden sonra (kızın gözleri) parladı. Üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Gün, ikincisine Ay, üçüncüsüne de Yıldız adını koydular. Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti. Önünde, bir göl ortasında bir ağaç gördü. Ağacın kovuğunda bir kız vardı. Yalnız oturuyordu. Çok güzel kızdı. Gözü gökten daha gök (mavi) idi. Saçları dere gibi dalgalı, dişleri inci gibiydi. O kadar güzeldi ki, yeryüzü insanları onu görse "Ay ay, ah ah, ölüyoruz!" diye süttten kıımız olurlardı. Oğuz Kağan onu gördükte usu (aklı) gitti, yüreğine od düştü. Onu sevdi, aldı. Onunla yattı, dileği oldu. Kız hamile kaldı. Günler ve gecelerden sonra (bu hatunun da) gözleri parladı ve üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Gök, ikincisine Dağ, üçüncüsüne Deniz adını koydular. Ondan sonra Oğuz Kağan büyük bir toy verdi. Halka yarlıg gönderdi. Çağırılan halk, birbirine danıştı ve geldi. Oğuz Kağan kırk masa ve kırk sıra yaptırdı. Türlü yemekler, türlü şaraplar, tatlılar, kıımızlar yediler ve içtiler...”

Türk mitlerinde Kayın ağacı ile birlikte karaçam ağacı da önem taşımaktadır. Çünkü çam ağacı, gökleri delerek daha da yukarılara çıkabilmektedir. Bu ağacın tepesinde de Tanrı Ülgen oturmaktadır. Şaman davullarında da bu ağaçların resimleri görülebilmektedir. Bazı Türk mitolojilerinde de dağ, göklere kadar uzanmakta, dağın tepesinde de yedi dallı bir kayın ağacı yer almaktadır. Tanrı’nın çocukları bu ağaç dalları arasında saklanmaktadır. Hz. Adem başta olmak üzere tüm mahluklar da bu ağaçtan beslenmişlerdir.

Yakutların Er Sogotoh destanı, hem ağaçtan türeme hem de

Kübey Hatun ile ilgili örnekleri ihtiva etmektedir. Bu destan şu şekildedir: “İlk insan (herhalde Âdem), nereden geldiğini düşünmeye başlamıştır. Nasıl doğdum, nasıl dünyaya geldim diye, hep düşünür gezermiş. Artık bir gün kendi kendine şöyle söylenmeğe başlamış: Eğer gökten düşseydim, o zaman kar ve buzla örtülü ve buzdan bir adam olurum. Güney, kuzey, doğu veya batı yönlerinden birinden gelseydim, o zaman ben de ağaç ve çayırların izleri ve bunlar da rüzgârla uçuşurdu. Yok yerin en derinliklerinden gelseydim, elbetteki o zaman çamur ve toz içinde kalırdım!” İlk insan işte böyle düşünme düşünme kala kalmış. En sonunda şu karara varmış. Demiş ki, beni doğursa doğursa, yine Büyük Ana Kübey Hatun doğurmuş olmalıdır. Çünkü onun içinde bulunduğu ağacın göğsünden sütler akar. Bu sebeple ilk insan Hayat ağacının karşısına gitmiş ve şöyle demiş: “Beni doğuran ana sen olmalısın! Beni yaratıp meydana getiren sen olmalısın!” Ağaç ilk insana, ilk insan da ağaca bakmış ve sonunda adam, bu ağacın kendi annesi olduğunu anlamış ve şöyle demiş: “Ben yetim bir çocuk iken, sen beni büyüttün! Ben küçük bir çocuk iken, sen beni adam ettin!”⁴⁸.

3.10. Geyik Ana

Geyik, Türklerde hem türeyiş unsuru hem av hayvanı hem de yol gösterici olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca şekil değiştirme aracı olarak da görülmektedir⁴⁹. Denizden çıkarak gelen ve yol göstericilik yapan Geyik Ana'nın bedenindeki lekeler, yıldızların işareti kabul edilmektedir. Türeyiş ile bağlantılı olarak mitolojide yer almış olan geyik ana, görkemli çatal boynuzlara ve kanatlara sahiptir. İnsan biçiminde de çok güzel olan geyik ana, vücut hatları ince ve orantılı biçimde tasvir edilmektedir⁵⁰.

Geyik, Türk mitolojisinde en erken görülen hayvan motiflerinden birisi olup, Orta Asya sanatının da en başta gelen motifidir. Buna göre geyik, avcılarını peşinden çekerek onları Kaf dağına gö-

⁴⁸ Bkz. Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 96-97; Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 166-168; Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara 2012, s. 237.

⁴⁹ Zekeriyâ Karadavut-Ünsal Yılmaz Yeşildal, “Anadolu-Türk Folklorunda Geyik”, *Millî Folklor*, 76, 2007, ss. 103-108.

⁵⁰ Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 95.

türmekte ve dağın yarılması ile gözden kaybolmaktadır⁵¹. Oğuz Kağan Destanı'ndaki Oğuz Han'a ona yol gösteren, rehberlik eden Gök Kurt ile Hun Türklerindeki geyik aynı özelliğe sahiptir. Çin kaynaklarından alınan Göktürkler'in mitlerinde, Göktürk Hakanı'nın sevgilisi Deniz Tanrıçası dışı bir geyiktir. Ayrıca Türk mitolojisinde kılık değiştirerek geyik şeklinde görünme motifi, Anadolu'da ermiş-evliya menkıbelerinde de karşımıza çıkmaktadır⁵².

3.11. Ulu Ana

Türk mitolojisinde yaratıcı olan Ulu Ana, Uluğ (Olu, Olu, Olo, Ulu) Ene olarak da isimlendirilmektedir. Ulu Ana; Ak Ana, Od Ana, Kün Ana, Toprak Ana, Gök Ana gibi yaratıcı güçlerin tamamını ifade etmektedir. Bolluk ve bereketin koruyucusu ve yaratıcısı olan Ulu Ana, hayat verici gücün ve ölümsüzlüğün en üst noktasını oluşturmaktadır. Ayrıca zıtlıkları içinde barındırmakta ve zıt şeyler onun himayesinde birbirleri ile yer değiştirebilmektedir. Bu bağlamda da ters işlevli varlıkları ortaya çıkarabilmektedir. Ulu Ana, çok sayıda mitolojik varlığa ve koruyucu ruhlara dönüşebilme özelliğine sahiptir. Saflığı, doğurganlığı ve cinselliği bünyesinde barındıran Ulu Ana, kendi içinde hem şeytanî hem insanî hem de hayvanî unsurlara sahiptir. O, yer altı dünyasının da göğün de sahibidir. İri göğüslü bir kadın olarak betimlenen Ulu Ana, her şeyi bilebilmektedir. Şamanlar, onu ihtiyar ve bilge bir kadın görünümünde sadece uykularında görebilmektedir. Ayrıca onun en önemli mitolojik özelliği tören koruyuculuğudur⁵³.

3.12. Su Ana / Çay Ninesi

Su Ata'nın karısı olan Su Ana/Çay ninesi, Yaşlı kadın kılığında ırmak kenarlarında yaşamaktadır. O, köprüden geçerken suya çok bakanlara kızarak, insanların başını döndürmekte ve suya düşmelerini sağlamaktadır. Su anasının, Su Ata ve Su ruhundan farkı kıyıya çıkmayı çok sevmesidir. Su ruhu, belli bir su kaynağına bağlıdır. Su anası ve su atası ise tüm su kaynaklarının sahibidir ve istediğinin yanına gidebilmektedir. Su ruhlarını bu kaynakları korumak üzere

⁵¹ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 25, 37-38, 569-571.

⁵² Duran, "Türk Mitolojisi", s. 122.

⁵³ Beydilli, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, ss. 574-577.

“Su Ana” ve “Su Ata” göndermektedir. Yere degecek kadar uzun siyah veya sarı saçları bulunmaktadır. İri göğüslü, kaşsız gözlü olup gözleri siyah ve iridir. Kızılımsı bir tene sahip Su Ana, su kenarında, iskelede, saçlarını altın veya gümüş tarağı ile tararken görülebilmektedir. Su Ana, insanları gördüğü zaman korkusundan kendisini suya atabilmektedir. Tarağını da su kenarında unutabilmektedir. Ancak tarağını çalan insanları ise asla rahat bırakmamaktadır⁵⁴.

3.13. Gün Ana/Yaşık Ana

Gün/Yaşık Ana, Türk mitolojisinde Kün Ana veya Güneş (Küneş) Ana olarak isimlendirilmektedir. Gün Ana, güneş ile birlikte Gök Âlemi'nin en yüksek yeri olan yedinci katında oturan kutsal bir varlıktır. O, ayrıca insanların ilk büyük annesidir⁵⁵. Ziya Gökalp Türk Medeniyeti Tarihi adlı eserinde bu konu ile ilgili “...Hakanla hatun gök ile yerin evlatlarıydı. Güneş ana ile Ay ata onların gökyüzündeki temsilcileri idi. Hakanın mümessili olan ay ata, gökyüzünün altıncı katında, hatunun mümessili olan gün ana ise daha üstte, gökyüzünün yedinci katında idi.” şeklinde beyanda bulunarak yukarıdaki bilgileri teyit etmektedir⁵⁶.

3.14. Yılan Ana / Şabmaran

Cılan (Zılan, Cılan, İlan) Ana adı ile de anılan Yılan Ana, yılanların kendisinden türediğine inanılan belden aşağısı yılan, üstü insan şeklinde tanımlanan, insanların derdine deva olabilen varlıklardır. İşbüke tabiri ile de kullanılan Yılan Ana, yılanlara hükmetmektedir. Efsaneleri ile mitolojide önemli bir yere sahip olan Yılan Ana, Maran adı verilen doğaüstü yaratıkların başında bulunmakta ve hiç yaşlanmamaktadır. Yılan, şaman davulunda da resmedilmekle birlikte ve yeraltı dünyasıyla bağlantıyı sembolize etmektedir. Hatta Erlik'in vücudunun baştanbaşa yılanlarla sarılı ve elinde yılan tutar biçimde tasvirler bulunmaktadır. Tek boynuzlu yılan da karanlık dünyayı temsil etmektedir⁵⁷.

⁵⁴ Beydilli, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, s. 136; Arık, *Hiristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, s. 71-72.

⁵⁵ Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 358.

⁵⁶ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi II*, İstanbul, 1974, s. 211.

⁵⁷ Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 538, 857.

Türk Mitolojisi'nde Alankova Ana⁵⁸, Yayıçi Ana⁵⁹, Ambar Ana⁶⁰ ve Belen Ana/Pelen Ana gibi başka ana ruhlar dışında Su Kızları/Perileri, Akkızlar/Karakızlar herhangi bu gruba dahil edilemeyecek ruhlar da mevcuttur⁶¹.

Sonuç

Türkler, ne kadar geniş bir alana yayılmış ve hangi dinin etkisinde kalmış olursa olsun kendi kültürlerini, kendi dinî inanışlarını ve geleneklerini yaşatmışlardır/ yaşatmaktadırlar. Dünyanın birçok bölgesindeki Türk topluluklarının inanışlarının Anadolu'daki inanışlar ile benzerlik göstermesi bunun bir tesadüf olmadığını, önceki inanış ve davranışların bir devamı olarak izah edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü Geleneksel Türk Dinine mensup Türkler arasında ruhların adında farklılıklar görülmesine rağmen işlevlerinde herhangi bir farklılık görülmemektedir. Hatta günümüz Türkiyesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Türklerde bu anlayış ve uygulamanın yaşatıldığı görülmektedir. Netice itibarı ile coğrafi bölgesi ve dinî inanışı ne olursa olsun bü-

⁵⁸ Alankova (Alanguva, Alanhova, Alangova), gece çadırının penceresinden içeriye parlak bir ay ışığının girmesi sonucu hamile kalmıştır. Ayışığı çadırdan çıkarken de kıza Kurt ve arslan gibi bir varlık olarak gözükmiştir. Buyan Han'ın 41. kızı olan Alankova, babasının kız çocuğu tehdidinden korunmak için erkek kılığına sokularak yetiştirilmiştir. Böyle bir korku ortamında ayışığından hamile kalması ile birlikte annesi Alankova'yı bir sala koyup ırmağa bırakmıştır. Tek gözü olan Duva adlı biri tarafından bulunan hamile kız Duva ile evlenmiştir. Bu adamdan da 12 oğlu olmuştur. Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 43, 413.

⁵⁹ Çocuklara ruh veren Yayıçi Ana, göğün dördüncü/beşinci katında yaşamaktadır. Yayıçi Ana'ya bağlı olan yaratıcı ruhlara da Yayıçi, Yayaklar (Yayanlar/Yayağanlar) adı verilmektedir. Doğum ilahesi olan Yayıçi Ana, doğacak çocuğun ömrünün uzunluğunu hususî bir kitaba kaydetmek suretiyle tayin etmektedir. Bu kitaba göre kaydedilen an geldiği zaman ruh (sür) vücudu ebediyen terk etmekle yükümlüdür. Ancak kundak çocuğu ölürse anne göğüslerindeki sütü sağarak Yayıçi için etrafa saçmaktadır. Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 233; Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 43.

⁶⁰ Zengi Baba'nın (Zengi/Zengi Ata (Senge Baba), bir eşik iyisi olup, eşikte yaşayan ve evin önündeki hayvanları koruyan, hayvanların yolunu şaşırmadan gelmesini sağlayan bir varlık) eşi kabul edilen Ambar Ana, Türk mitolojisinde Kadınları ve kadınların yaptığı işleri gözeten ve onların çalışmalarına bolluk veren bir varlıktır. Kendisi için yapılan törenlerde, Kadın şamanlar Ambar Ana'dan yardım istemektedirler. Beydilli, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, s. 59, 627-628.

⁶¹ Bkz. Çulpan Zaripova Çetin, "Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)", *Bilgi Dergisi*, 43, 2007, ss.1-32; Arık, *Hristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, s. 71-75; Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, s. 18, 33-34, 90, 438.

tün Türk boyları nüanslarda ve isimlendirmede farklılık gösterse de temelde aynı dinî düşünce, duygu, inanışlara ve mitolojiye sahiptir.

Bu bağlamda Geleneksel Türk Dininde her şeyin bir ruhu/iyesi bulunduğu hususu mitolojik açıdan Türklerin ruh anlayışında, bir düalizm görülmektedir. Bu düalizm, gerek dinî anlayış ve uygulamalar gerekse mitolojide iyiler ve kötüler savaşı şeklinde vuku bulmaktadır. Değişkenlik kabiliyetleri ile mekân ve zamanda kılık değiştirerek dolaşabilme özelliğine sahip ruhlar, sadece iyi ve kötü şeklinde değil; dişil/ana ve erkeksi/ata biçiminde de tasvir edilmiştir. Ata ruhlar, yaratıcı ve savaşçı ruhlar olarak tezahür ederken, dişil ruhlar ise genel olarak üreme/çoğalma ve koruyucu gibi özellikleri ile özdeşleşmişlerdir.

Türkler, tabiata ve kâinata ait her şeye canlılık atfetmiş, onları insanî bir yapıya büründürerek kutsal kabul etmişlerdir. Böylece ruhlara, ister iyi olsun ister kötü olsun her iki durumda da kurbanlar veya saçılar sunmuşlardır. Dolayısıyla Bu durum, insanların tabiat ve diğer unsurlara karşı daha dikkatli, koruyucu olmasına ve hassasiyet göstermesine sebep olmuştur.

Kaynaklar

- Arık, Durmuş, *Azerbaycan Türklerinin Dini Taribi ve Halk İnanışları*, Ankara 2005.
- Arık, Durmuş, *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Ankara 2005.
- Aydın, Erhan, “Ötüken Adı ve Yeri Üzerine Düşünceler”, *Turkish Studies*, 2 (4), 2007.
- Bekki, Selahattin, “Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi”, *Milli Folklor*, 62, 2004.
- Beydilli, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara 2003.
- Bianchi, Ugo, *Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri*, çev. Mustafa Ünal, Kayseri 1999.
- Çetin, Çulpan Zaripova, “Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)”, *Bilgi*, 43, 2007.
- Çobanoğlu, Özkul, “Mit, Mitoloji ve Edebiyat”, *Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları*, Eskişehir 2013.
- Çobanoğlu, Özkul, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*,

- Ankara 2003.
- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul 2010.
- Dilek, Figen Güner, “Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözcükler ve Söz Kalıpları”, *Bilig Dergisi*, 42, 2007.
- Dilek, İbrahim, “Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler”, *Bilig*, 43, 2007.
- Duran, Remzi, “Türk Mitolojisi”, *Mitoloji ve Din*, Eskişehir 2012.
- Eliade, Mircea, “Orta Asya ve Kuzey Kavimlerinde Semavi Tanrılar”, çev. Harun Güngör, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 1984.
- Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Fırat, İstanbul 1993.
- Eliade, Mircea, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, Ankara 1999.
- Erdem, Mustafa, *Kırgız Türkleri*, Ankara 2000.
- Ergin, Muharrem, *Oğuz Kağan Destanı*, Ankara 1988.
- Ergun, Pervin, “Türk Kültüründe Orman ve Ruhlar Kültü”, *Millî Folklor*, 2010.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Türk Halk İnançlarına Giriş*, Ankara 2006.
- Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi II*, İstanbul, 1974.
- Gökbel, Ahmet, *Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler*, Ankara 1998.
- Gömeç, Sadettin, “Eski Türk İnanıcı Üzerine Bir Özet”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33, 2003.
- Gömeç, Sadettin, “Umay Meselesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, V, 1990.
- Gömeç, Sadettin, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara 2012, s. 237.
- Gumilev, Lev Nikoleayeviç, “Eski Türk Dini”, çev. Harun Güngör, *Türk Kültürü Dergisi*, 377, 1994.
- Günay, Ünver- Harun Güngör, *Türklerin Dinî Tarihi*, Kayseri, 1998.
- Güngör, Harun- Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri*, Ankara 1991.
- Güngör, Harun, “Geleneksel Türk Dininde Din Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları II*, Ankara 2000.
- Güngör, Harun, “Geleneksel Türk Dininden Anadolu’ya Taşınanlar”, *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, Ankara 2007.
- Güngör, Harun, “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar”, *Erciyes Yöresi I. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu*, Kayseri 1991.
- Hoppal, Mihaly, “Sibirya Şamanizminde Doğa Tapınımı”, çev. Gürbüz Erginer, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41

- (1), 2001.
- İnan, Abdulkadir, *Taribte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986
- İnan, Abdulkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1987.
- Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1999.
- Kalafat, Yaşar, *Türk Halk İrfanında Kurt*, Ankara 2007.
- Karadavut, Zekeriya- Ünsal Yılmaz Yeşildal, "Anadolu-Türk Folklorunda Geyik", *Milli Folklor*, 76, 2007.
- Karakurt, Deniz, *Türk Söylence Sözlüğü*, b.y., 2011.
- Kuzgun, Şaban, *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara 1993.
- Küçük, Abdurrahman- Günay Tümer- Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 2010.
- Küçük, Mehmet Alparslan, "Altay ve Güney Sibirya Bölgesindeki Türk Topuluklarının Dinî İnanışları", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 23, 2005.
- Necatigil, Behçet, *Yüz Soruda Mitoloji*, İstanbul 1995.
- Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1987.
- Oymak, İskender, "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 2010.
- Ögel, Bahattin, "Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar", *Belle-ten*, XXI, 1957.
- Ögel, Bahattin, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1993.
- Polat, Kemal, "Kırgızistan'da Dini Günler ve Bayramlar", *Dini Araştırmalar*, 14, 2002.
- Polat, Kemal, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Ankara 2005.
- Rintchen, B., "Moğol ve Kazak Etnografyasından Seçmeler", çev. Harun Güngör, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 39, 1985.
- Roux, Jean-Paul, *Altay Türklerinde Ölüm*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1999.
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1984.
- Salt, Alparslan, *Semboller*, İstanbul 2010.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Din Fenomenolojisi*, Isparta 2002.
- Sever, Mustafa, "Masallarda Dış Can", *Milli Folklor*, 60, 2003.
- Sharpe, Eric, *Dinler Tarihinde 50 Anabtar Kavram*, çev. Ahmet Güç, Bursa 2000.

Tanyu, Hikmet, *İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980

Ünal, Mustafa, “Evensel Dinlerin Şamanizm’e Yaklaşımı”, *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, Ankara 2007.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Ruh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul 2008.